

MIRJAM HARKESTAD OLSEN
KJELL SKOGEN

Kontaktlæreren

UNIVERSITETSFORLAGET

Kontaktlæreren

Mirjam Harketstad Olsen og Kjell Skogen

Kontaktlæreren

UNIVERSITETSFORLAGET

© Universitetsforlaget, Oslo, 2020

ISBN: 9788215042565

1. utgave, 1. versjon, Universitetsforlaget, 2020

E-utgaven baserer seg på 1. trykte utgave, Universitetsforlaget 2014

Elektronisk tilrettelegging: Universitetsforlaget.

Omslagsdesign: Kjell Inge Torgersen

Sats/design: Rusaanes Bokproduksjon AS

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med Universitetsforlaget er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

www.universitetsforlaget.no

post@universitetsforlaget.no

Innhold

Forord	9
------------------	---

Kapittel 1 Kontaktlærerens rolle

Innledning	15
Skolens mandat	17
Grunnleggende prinsipper	19
Mål for opplæringen	23
Innholdet i opplæringen	26
Tilfredsstillende læringsutbytte	28
Danning	31
Inkluderende læringsmiljø	33
Konklusjoner og refleksjoner	34
Arbeidsoppgaver	36
Anbefalt videre lesning om kontaktlærerens rolle	36
Referanser	36

Kapittel 2 Kontaktlæreren og elevene

Innledning	41
Relasjoner	42
Medbestemmelse	43
Psykososialt miljø	49

Kartlegging	53
Mobbing	57
Vurdering	59
Konklusjoner og refleksjoner	63
Arbeidsoppgaver	63
Anbefalt videre lesning om kontaktlæreren og klassen	64
Referanser	64
 Kapittel 3 Kontaktlæreren og de andre voksne	
Innledning	69
Pliktig og mulig samarbeid	70
Relasjonskompetanse	72
Sosiale medier	73
Stigma	74
Taushetsplikt	78
Foresatte	82
Team	88
Eksterne aktører	91
Konklusjoner og refleksjoner	92
Arbeidsoppgaver	93
Anbefalt videre lesning om kontaktlæreren og de andre voksne	94
Referanser	94
 Kapittel 4 Tilpasset opplæring for alle	
Innledning	99
Formål, prinsipper og virkemiddel	100
Kunnskapsnivå, læringspotensial og læringsstil	101
Eleven med særskilte behov	108
Konklusjoner og refleksjoner	114
Arbeidsoppgaver	115
Anbefalt videre lesning om tilpasset opplæring	115
Referanser	115

Kapittel 5 Forutsetninger for god læring

Innledning	121
Intelligens	122
Selvkontroll	124
Læringsteori og klasseledelse	131
Konklusjoner og refleksjoner	138
Arbeidsoppgaver	139
Anbefalt videre lesning om forutsetninger for god læring.	139
Referanser	139

Kapittel 6 Kvalitet i opplæringen

Innledning	143
Kvalitetsbegrepet	144
Kvalitetens forankringspunkter	149
Evaluerings	154
Konklusjoner og refleksjoner	158
Arbeidsoppgaver	159
Anbefalt videre lesning om kvalitet i opplæringen.	159
Referanser	159

Kapittel 7 Kontinuerlig praksisforbedring

Innledning	163
Entreprenørskap	164
Endringsledelse – trinn for trinn	170
Kompetanseheving	177
Konklusjoner og refleksjoner	185
Arbeidsoppgaver	186
Anbefalt videre lesning om kontinuerlig praksisforbedring	186
Referanser	186

Kapittel 8 Moralske, emosjonelle og sosiale forhold

Innledning	191
Moralske prinsipper	193
Personlig kompetanse	201
Sosial kompetanse	205
Konklusjoner og refleksjoner	212
Arbeidsoppgaver	213
Anbefalt videre lesning om moralske, emosjonelle og sosiale forhold	214
Referanser	214
Register	215

Forord

Kontaktlærer er en betegnelse som har eksistert i skolen siden opplæringsloven ble endret i 2003. Betegnelsen viser til den sentrale funksjonen som tidligere lå til klasseforstander eller klassestyrer og en utvidelse av denne. Denne funksjonen er ikke lenger knyttet til en klasse, men til en gruppe av elever som danner basis i en mer fleksibel gruppeorganisering. Tanken er at elevene i denne basisgruppen skal ha en fast lærer som holder kontakten med alle. Kontaktlæreren blir derfor like sentral i elevenes hverdag som den tidligere klassestyreren.

Kontaktlæreren har en sentral rolle i arbeidet med å skape et helhetlig og trygt læringsmiljø for hver enkelt elev. Dette arbeidet har stor betydning for utviklingen av en inkluderende skole med høy grad av tilpasset opplæring, slik loven krever. Endringen i betegnelse fra klassestyrer til kontaktlærer kom samtidig med og som en følge av organiseringsendringer i skolen. Det er derfor viktig at lærere og skoleledere er seg bevisst hvilket innhold rollen som kontaktlærer er ment å ha, og hvordan denne funksjonen kan brukes kreativt i skolens virksomhet.

Vår tanke har vært å lage en bok som kan være til nytte først og fremst for lærere som har eller vil få det ansvaret å være kontaktlærer, og gjerne vil forberede seg best mulig. Videre håper vi at skoleledere vil kunne ha nytte av boken i forbindelse med sin organisering av skolens arbeid med å skape en best mulig lærings-

situasjon for alle elever. Det er vår mening at kontaktlæreren er et underutnyttet «verktøy» for skolens ledelse i arbeidet med å skape den inkluderende skolen våre politikere tar sikte på å utvikle. Vi mener derfor også at boken kan være nyttig i forbindelse med utdanning av nye lærere for grunnskolen.

Boken er bygd opp slik at det gjennom de tre første kapitlene gis informasjon om kontaktlærerens oppgaver i henhold til opplæringslovens intensjoner. Det legges spesiell vekt på kontaktlærerens rolle i forhold til skolens viktigste aktører, elevene. I denne sammenhengen fremheves den målsettingen å skape en inkluderende skole med en tilpasset opplæring for alle, og hvordan lærernes arbeid kan samordnes for å oppnå dette. I de neste kapitlene legges det vekt på å gi best mulig innsikt i de grunnleggende forutsetninger for læring og hvordan elevene best mulig kan hjelpes i deres læringssituasjon. I boken konsentrerer vi oss om få, men sentrale variabler knyttet til læring og læringsprosessen, med vekt på elevenes læring og på lærernes arbeid med å legge forholdene best mulig til rette for læring.

I boken introduseres og drøftes blant annet nøkkelbegreper som *inkludering*, *tilpasset opplæring* og *grunnleggende ferdigheter*. Videre drøftes *kvalitet* i opplæringen med vekt på *elevfokus*, *kontinuerlig forbedring*, *helhet* og *kompetanse*. Når det gjelder forutsetninger for læring eller læringskapasitet, legger vi vekt på *intelligens* og *talent* som er velkjente og godt innarbeidede begreper når det gjelder forutsetninger som i stor grad er genetisk bestemt eller også omtalt som medfødt. Angående variabler som i stor grad er miljøbetinget, legger vi vekt på noen gamle begreper som de senere tiår har fått fornyet oppmerksomhet innen forskningen omkring prestasjoner innen kunst, sport og idrett, arbeid og utdanning. Det dreier seg om *viljestyrke*, *selvkontroll* og *impulskontroll*. Dette er begreper som bærer i seg et potensial for å bidra til sentral kompetanse for fagfolk som er ansvarlige for trening og opplæring av barn og unge. Alle som har ansvar for undervisning trenger denne kompetansen, både lærere,

veiledere og ledere. Etter vår vurdering befinner kontaktlæreren seg i en helt sentral posisjon for å forvalte dette, med sin nære kontakt med elever, lærere, foreldre og skoleledere.

I bokens siste kapitler tar vi frem noen sentrale begreper i forbindelse med organisering og ledelse av skole- og utdanningsinstitusjoner. Begrepene er velkjente og godt utviklet innen feltet organisasjon og ledelse, men har muligens ikke blitt tatt alvorlig nok i vår skole. Det dreier seg om *entreprenørskap* og *kreativitet* samt de *moralske*, *emosjonelle* og *sosiale* aspekter i forbindelse med ledelse av mennesker. Lærere og skoleledere har sentrale lederoppgaver i skolen, og de trenger all den hjelp og støtte de kan få i dette arbeidet. Vi mener at den kunnskap og innsikt som er knyttet til de nevnte begrepene er en til dels uutnyttet ressurs i våre skoler. Videre mener vi at kontaktlærerfunksjonen representerer et stort uutnyttet potensial i arbeidet med å utvikle en bedre skole.

Vi håper med denne boken å rette oppmerksomheten mot noen helt sentrale kunnskaper og ferdigheter som kan bidra til å gjøre morgendagens kontaktlærere i stand til å møte neste generasjon elever vel forberedt. Vi ønsker oss en skole hvor læring står i høysetet for hver enkelt elev. Det er opp til våre skoleeiere og skoleledere å ta i bruk og utnytte maksimalt både det potensialet som ligger i kontaktlærerfunksjonen, og det potensialet som ligger i den kompetansen denne boken fokuserer på.

Forfatternes drøm er at denne boken kan fylle følgende tre hensikter:

- 1 gjøre skoleeiere, skoleledere, lærere og foresatte kjent med *kontaktlærerrollen* slik den fremstår i lov og regelverk, med de plikter og oppgaver som er signalisert gjennom offentlige dokumenter
- 2 skape en forståelse for *forutsetningene* for læring og *tilrettelegging* for læring, både de som primært er medfødt og de som i alt vesentlig er miljøbettinget, og utfordre til refleksjon

- 3 synliggjøre de store uutnyttede *mulighetene* for utvikling av en bedre skole som ligger i kontaktlærerfunksjonen. Dette krever en offensiv satsing ved at man på den enkelte skole legger til rette for en utvidet kontaktlærerrolle i pakt med skolens behov og egenart.

Dersom vi i noen grad lykkes med våre hensikter, kan vi etter hvert kanskje se at stadig flere skoleeiere legger til rette for og utvikler kontaktlærerrollen slik at den bidrar til at skolenes lærere og ledere fungerer som et slagkraftig lag – et lag som ved hjelp av kreativt entreprenørskap, innenfor moralske rammer og med god sosial kompetanse bidrar til at de enkelte elevene kontinuerlig blir bedre til å utnytte sine talenter ved hjelp av stadig bedre selvkontroll og impuls kontroll. Som en fotballentusiast kunne ha sagt det: Gjennom opplæringsloven av 2003 har våre politikere «slått en lissepasning» – det er opp til våre skoleeiere og skoleledere om de kan og vil score.

Alta og Sandvika, 15. januar 2014

Mirjam Harketstad Olsen og Kjell Skogen

Kapittel 1

Kontaktlærerens rolle

Tema i dette kapitlet er kontaktlærerens mandat. Vi vil se på de politiske og juridiske føringene for kontaktlærerfunksjonen. En kontaktlærer skal ha et særlig praktisk og administrativt ansvar for elevene i sin gruppe. Videre skal kontaktlærer ha et ansvar for det psykososiale miljøet i gruppen og i klassen. Sentralt i dette kapitlet vil være å drøfte skolens grunnleggende prinsipper, målene for opplæringen og innholdet i den ut fra en forståelse av hva som er kontaktlærerens rolle. Videre vil vi drøfte sentrale begreper som tilfredsstillende læringsutbytte, dannelse og inkluderende læringsmiljø for ytterligere å plassere kontaktlærerens rolle og mandat.

Innledning

I denne boken er det kontaktlærerens rolle og arbeidsoppgaver som står i fokus. Da opplæringsloven ble endret i 2003, ble begrepene *klasse* og *klassestyrer* erstattet med *gruppe* og *kontaktlærer*. En klasse var tidligere definert som en fast organisatorisk enhet (NOU 1995: 18), og det var normer for hvor store klassene kunne være. Maksimalt antall for 1.–6. klasse var 28, og for 7.–9. klasse var det 30 elever. Disse tallene tok utgangspunkt i fulldelte klasser uten aldersblanding. Var klassene satt sammen av elever med ulik alder, som i fådelte skoler, ble klassenormen lavere. Klassestyrer fungerte som leder for klassen. Skolen var slik sett bygd opp i et stramt hierarki.

Endringen av lovgivningen førte til at begrepet klasse, slik det tradisjonelt er forstått, og normene for antall elever i klassen falt bort. Begrunnelsene for dette var blant annet at skolen skulle ha større fleksibilitet i organiseringen av undervisningen. Opplæringsloven § 8-2 bruker tre ulike begreper: klasse, basisgruppe og gruppe. En *gruppe* må dermed forstås som noe annet enn en *klasse*. Forskjellen mellom disse er noe uklar, men mange skoler velger å definere en klasse ut fra elevenes fødselsår. Basisgruppe blir en mindre enhet, ofte de elevene som har samme kontaktlærer. Med disse to organiseringsformene som basis kan elevene gjennom skoledagen bevege

seg mellom ulike grupper, avhengig av fagets innhold og organisering. Størrelseskriteriet for alle tre er at de skal være pedagogisk og trygghetsmessig forsvarlige. Hvor mange det er pedagogisk forsvarlig å samle i samme rom, vil variere ut fra rommets kvaliteter og innholdet i undervisningen. En gruppe kan derfor være alt fra to til mange titalls elever. Noen skoler har fellesundervisning i aulaer i deler av skoledagen, andre skoler holder fast ved den tradisjonelle klasseinndelingen.

Når gruppestørrelsen måles, får begrepet *gruppe* et annet innhold. I skoleåret 2012/2013 var gjennomsnittlig gruppestørrelse 16,9 elever, etter at timer til spesialundervisning og morsmålsføring var tatt bort (GSI). Dette tallet har holdt seg jevnt de siste tre årene. Gjennomsnittlig gruppestørrelse er målt som et forholdstall mellom antall elevtimer og antall lærertimer. Det er dermed lærertettheten som måles og ikke antall elever i klasserommet. Skolen kan organisere så mange elever de ønsker i samme rom, forutsatt at de kan argumentere for at det er faglig og sikkerhetsmessig forsvarlig. Loven presiserer at skolene ikke kan organisere gruppene ut fra kriterier som kjønn, etnisitet og/eller faglig nivå.

Også begrepet *klassestyrer* falt bort ved endringen av opplæringsloven. I stedet har vi fått inn prinsippet om en *kontaktlærer*. Opplæringsloven § 8-2 legger to premisser for kontaktlærers rolle: 1) Eleven og gruppen skal ha en kontaktlærer knyttet til seg, og 2) kontaktlærer har et særlig ansvar for praktiske, administrative og sosialpedagogiske oppgaver som angår eleven eller gruppen. Videre har forskriften for opplæringsloven paragrafer som setter noen prinsipper for kontaktlærers kontakt med eleven (§ 3-8 og 3-11), med hjemmet (§ 20-3) og med øvrige lærere (§ 3-15). Flere meldinger til Stortinget (se f.eks. Meld. St. 18, 2010–2011; Meld. St. 22, 2010–2011) vektlegger også behovet for en tydelig klasselederrolle. Dette er områder vi kommer tilbake til i senere kapitler.

Hva som ligger i begrepet «administrative oppgaver» vil være et

skjønsspørsmål. Loven har noen eksempler, men kan ikke være uttømmende på dette. Vi oppfatter kontaktlærerfunksjonen som en dårlig utnyttet ressurs i norsk skole. I denne boken legger vi derfor opp til en forståelse av at kontaktlærer skal ha en koordinerende og helhetsskapende rolle for den enkelte elev i sin gruppe, noe vi ser på som utledet av «praktiske og administrative oppgaver». Slik elever fordeles på ulike kontaktlærere, i tillegg til at de har sine ulike faglærere, kan det lett gi et fragmentarisk tilbud til elevene. Det innebærer at noen må opptre samlende for eleven, en oversikt kontaktlæreren er den nærmeste til å ha for sin elevgruppe.

Skolens mandat

Skolens mandat er formulert gjennom to hovedkilder: opplæringsloven og Læreplanverket for Kunnskapsløftet (Utdanningsdirektoratet, heretter LK06). Opplæringslovens formålsparagraf setter standard for skolens virke og er en overordnet målsetting for opplæringen:

§ 1-1. Formålet med opplæringa

Opplæringa i skole og lærebedrift skal, i samarbeid og forståing med heimen, opne dører mot verda og framtida og gi elevane og lærlingane historisk og kulturell innsikt og forankring. Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdiar i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdiar som òg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane. Opplæringa skal bidra til å utvide kjennskapen til og forståinga av den nasjonale kulturarven og vår felles internasjonale kulturtradisjon. Opplæringa skal gi innsikt i kulturelt mangfald og vise respekt for den einskilde si overtyding. Ho skal fremje demokrati, likestilling og vitskapleg tenkjemåte. Elevane og lærlingane skal utvikle kunnskap, dugleik og holdningar for å kunne meistre liv sine og for å kunne delta i arbeid og fellesskap i samfunnet. Dei skal

få utfalde skaparglede, engasjement og utforskartrøng. Elevane og lærlingane skal lære å tenkje kritisk og handle etisk og miljøbevisst. Dei skal ha medansvar og rett til medverknad. Skolen og lærebedrifta skal møte elevane og lærlingane med tillit, respekt og krav og gi dei utfordringar som fremjar danning og lærelyst. Alle former for diskriminering skal motarbeidast. (Opplæringsloven §1-1).

Det er mulig å sortere ut fire sentrale momenter i formålsparagrafen: For det første skal opplæringen skje i et samarbeid med hjemmet. Også andre områder av opplæringsloven og lovens forskrifter legger premisser for et samarbeid med hjemmet. Dette vil bli nærmere diskutert i kapittel 3, *Kontaktlæreren og de andre voksne*. For det andre åpner formålsparagrafen to vinduer. Ett bakover til fortiden gjennom den historiske og kulturelle forankringen og ett mot fremtiden. Lærerens oppgave blir langt på vei å bidra til at elevene forstår de ulike temaene i lys av historien og i lys av hvordan kunnskapen kan nyttiggjøres i et fremtidig virke. I senere kapitler tar vi opp nødvendigheten av at elevene forstår hvorfor skolen er nødvendig og viktig. De trenger å lære å se seg selv og sitt lærestoff i lys av hva de skal gjøre i fremtiden. Gjennom opplæringen skal elevene bli i stand til å mestre sine liv, og også delta i et arbeid og et fellesskap i samfunnet for øvrig. Dette gjør at skolen som institusjon ikke er isolert, men forventes å samhandle med andre sentrale aktører i elevens verden, også utover samarbeidet med hjemmet. Elevene skal utvikle kunnskap og ferdigheter som setter dem i stand til å delta i samfunnet. Dette fører oss til det tredje momentet, som er knyttet til at opplæringen skal fremme danning og ivareta elevenes mangfold. Mangfoldet som synliggjøres i gruppen av elever skal være i fokus, men også mangfoldet innen den enkelte elev (se kapittel 4). Opplæringen skal bidra til elevenes danning – de skal møtes med tillit, respekt og krav, og de skal lære å handle etisk og miljøbevisst. Dette kommer vi tilbake til senere i kapitlet. Det siste momentet i formålsparagrafen er knyttet til elevenes medansvar